Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 59
Warszawa 2024
Article No. 3071

Citation:

Szulc, A. (2024). „W udręce wołałem do Pana, a On mnie wysłuchał i wyprowadził na szeroką przestrzeń […]. Pchnięto mnie, o mało nie upadłem, lecz Pan mnie podtrzymał…" (Ps 118[117]:5.13). O leksykalnej wariantywności psałterzowych redakcji cerkiewnosłowiańskich: Na przykładzie tłumaczeń gr. ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω, ὑπερασπίζω: Ujęcie ilościowe. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 59*, Article 3071. https://doi.org/10.11649/sfps.3071

Szulc, A. (2024). "W udręce wołałem do Pana, a On mnie wysłuchał i wyprowadził na szeroką przestrzeń […]. Pchnięto mnie, o mało nie upadłem, lecz Pan mnie podtrzymał…" (Ps 118[117]:5.13). O leksykalnej wariantywności psałterzowych redakcji cerkiewnosłowiańskich: Na przykładzie tłumaczeń gr. antilambanō, synantilambanomai, boētheō, lytroō, eryō, hyperaspidzō: Ujęcie ilościowe. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 59*, Article 3071. https://doi.org/10.11649/sfps.3071

DOI: 10.11649/sfps.3071

Arleta Szulc
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

„W udręce wołałem do Pana, a On mnie wysłuchał i wyprowadził na szeroką przestrzeń […]. Pchnięto mnie, o mało nie upadłem, lecz Pan mnie podtrzymał…" (Ps 118[117]:5.13). O leksykalnej wariantywności psałterzowych redakcji cerkiewnosłowiańskich. Na przykładzie tłumaczeń gr. ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω, ὑπερασπίζω. Ujęcie ilościowe

Wstęp

Prezentowany artykuł jest kontynuacją wcześniejszego, koncentrującego się głównie na aspekcie ilościowym opracowania na temat (s)cs. ekwiwalentów greckich synonimów: ὁ ἀντιλή(μ)πτωρ, ἡ ἀντίλη(μ)ψις, ἡ βοήθεια, ὁ βοηθός, ἡ λύτρωσις, ὁ λυτρωτής, ῥυόμενος, ὁ ῥύστης, ὁ ὑπερασπισμός i ὁ ὑπερασπιστής (por. Szulc, 2023) i jak ono mieści się w cyklu badań nad leksykalną

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2024.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

wariantywnością cs. redakcji Psałterza (zob. Szulc, 2016a, 2016b, 2018a, 2018b, 2021, 2022, 2023). Rozpatruje się w nim słowiańskie, scs. i cs., odpowiedniki greckich (związanych z wyszczególnionymi wyżej rzeczownikami / substantywizowanymi imiesłowami) czasowników: ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω i ὑπερασπίζω (z dodatkowym, mającym na celu m.in. zainspirowanie do dalszych, pogłębionych analiz w tym zakresie, wskazaniem na ich pośrednie, hebrajskie, paralele).

Poddane porównaniom słownictwo greckie i (staro-)(cerkiewno)słowiańskie oraz hebrajskie skonfrontowane zostało z odpowiednimi hasłami takich pozycji leksykograficznych, jak: Abramowiczówna (SG-P_{AbrII}, 1960); *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (1995, 2000, 2002, 2004, 2010, 2016, 2018); Jurewicz (SG-$P_{JurI–II}$, 2000–2001); Popowski (WSG-PNT, 1995); Strong (G-PSS, 2015, H-PiA-PSS, 2017); Георгиев (1971, 1979); Георгиев і Дуриданов (1995); Дуриданов (1996), Рачева і Тодоров (2002); Гильтебрандт (1898/1993); *Словарь старославянского языка*, 2006 / *Slovník jazyka staroslověnského*, 1958–1983 (z wykorzystaniem bazy elektronicznej: http://gorazd.org/gulliver/?envLang=ru) (*Словарь старославянского языка*, 1958–1983/2006); Трубачев (1983); Журавлев (2011); Фасмер (1986a, 1986b, 1987); Цейтлин і in. (1994).

Za słowiańską podstawę źródłową opracowania przyjęto teksty reprezentujące kolejne cs. redakcje Księgi Psalmów: archaiczną albo pierwszą (S.); z komentarzami Hezychiusza, według wcześniejszych podziałów również archaiczną (B.); mieszaną, tzw. archaiczno-ruską (Sr.); wschodniobułgarską albo ruską, uznawaną też za drugą (F.); norowską, określaną również jako redakcja czwarta (N.); atońską albo trzecią (T.); cyprianowską, zaliczaną też do redakcji czwartej albo piątej (C.) (zob. wykaz na końcu spisu literatury)[1].

Paralelne fragmenty porównywanych psałterzy scs. i cs. zestawiono z odpowiednimi fragmentami greckiego wzorca według wydania A. Rahlfsa (zob. wykaz literatury: LXX, 2006), a także, dodatkowo, z odpowiednimi fragmentami wzorca hebrajskiego według wydania A. Kuśmirek (zob. wykaz literatury: H-PST, 2009) oraz według źródła internetowego: *Biblia Hebrajska wersja interlinearna* (b.d.), http://www.bibliaapologety.com. Posiłkowano się nadto narzędziem: Greek to Hebrew Dictionary of Septuagint Words

[1] Szerzej na temat (s)cs. psałterzowej bazy porównawczej oraz redakcyjnej klasyfikacji, którą się tutaj posłużono (opierając się na opracowaniach głównie C. M. MacRobert i F. Thomsona, przy zestawieniu z odpowiednimi pracami: W. Pogoriełowa, I. Karaczorowej i E. W. Czeszko), zob. np. Szulc (2018b, ss. 1–2, przypisy 3–5); zob. także Szulc (2023, s. 2).

(GreekHebrew). For Bible-Discovery Bible Study App, http://www.bible-discovery.com/dictionary-license-greekhebrew.php (*Greek to Hebrew dictionary of Septuagint words*, b.d.), a także źródłem: https://www.stepbible.org/version.jsp?version=KJV (*King James Version (1769) with Strongs Numbers and Morphology and CatchWords (KJV)*, b.d.).

Identyfikacji miejsc wystąpień analizowanego słownictwa greckiego dokonano z użyciem elektronicznej bazy Katabiblon.com (Strong w LXX i NT – Wyszukiwanie), http://lexicon.katabiblon.com/ (Wiki Lexicon of the Greek New Testament; Occurrences in the LXX; *Kata Biblon*, b.d.), a także z wykorzystaniem odpowiednich haseł w Гильтебрандт (1898/1993)[2].

Odpowiadające im słownictwo (s)cs. ustalono przy pomocy: Северьянов (1922/1954)[3]; Mareš (1997)[4]; Гильтебрандт (1898/1993)[5].

’Αντιλαμβάνω[6]

Tom 1 *Słownika grecko-polskiego* w opracowaniu Oktawiusza Jurewicza (SG-P_{JurI}, 2000) na stronie 70 notuje następujące znaczenia powyższego leksemu: ‘otrzymać w zamian’; ‘uchwycić się’; ‘pomagać, brać udział’; ‘atakować’; ‘trzymać mocno’; ‘pojąć, zrozumieć’; ‘powściągać’.

---

[2] Zob. *Указатель греко-славяно-латино-русскій къ «Справочному и объяснительному словарю к Псалтири» Петра Гильтебрандта*, hasła: ἀντιλαβεῖν (ἀντιλαμβάνειν) (Гильтебрандт, 1898/1993, s. 460), ἀντιλαμβάνεσθαι (s. 460), βοηθεῖν (s. 467), λυτροῦσθαι (s. 509), ῥύεσθαι (ῥύσασθαι) (s. 531), ῥυσθῆναι (s. 531), συναντιλαμβάνεσθαι (s. 537), ὑπερασπίζειν (s. 543).

[3] Zob. *Словарь*, hasła: **застжпати** (Северьянов, 1922/1954, s. 249), **застжпити** (s. 249), **избавити** (s. 258), **избавлѣти** (s. 259), **изъѧти** (s. 262), **отъѧти** (s. 316), **помагати** (s. 327), **помощи** (s. 328), **прияти** (ss. 340–341).

[4] Zob. *Index Verborum*, hasła: **избавити** (Mareš, 1997, s. 169), **изѧти** (s. 169), **отѧти** (s. 181), **помощи** (s. 183), **прияти** (s. 184).

[5] Zob. hasła: **вопрiяти** (Гильтебрандт, 1898/1993, s. 71), **застѹпати** (s. 145), **застѹпити** (ss. 145–146), **защитити** (s. 147), **избавити** (ss. 154–155), **избавитисѧ** (s. 155), **изѧти** (ss. 161–162), **ѿѧти** (s. 269), **ѿѧтисѧ** (s. 269), **помощи** (s. 285), **прiяти** (ss. 313–314).

[6] W Psałterzu BH odpowiadają mu: *miśgāḇ* ‘twierdza, schronienie, ucieczka (o Bogu)’; też ‘wyżyna, wysokość, bezpieczna wysokość’ (Ps 48:3); *nācar* ‘strzec, pilnować, czuwać nad, zachowywać’ (Ps 40:11); *sāḵaḵ* ‘zagradzać, zasłaniać, powstrzymywać dojście, odciąć, zakryć’; ‘ogradzać, zamykać w środku, zasłaniać, zakryć, ochraniać, położyć na’; ‘zasłaniać, zakryć’; ‘spleść razem’; ‘utkać, spleść razem’ (Ps 139:13); *sāmaḵ* ‘oprzeć się, podtrzymać, położyć się, spocząć’; ‘oprzeć się bądź położyć się na, spocząć na, wspierać, podtrzymywać, utrzymywać’; ‘wesprzeć się bądź wzmocnić się’; ‘podtrzymać, orzeźwić, ożywić’ (Ps: 3:5, 119:116); *sāʿaḏ* ‘wspie-

Jest on połączeniem przyimka/partykuły ἀντί ‘naprzeciw, na wprost, przed’; ‘za, zamiast, w miejsce (czegoś lub kogoś)’; ‘ponieważ, dlatego że’; ‘dlatego, z tej przyczyny’ (por. G-PSS, 2015, ss. 69–70, G473) z wydłużoną formą czasownika podstawowego, używaną tylko jako forma zamienna w pewnych czasach, λαμβάνω ‘wziąć, zabrać (wziąć do ręki, złapać, kogoś lub coś w celu użycia go: wziąć coś, żeby to nieść, wziąć na siebie; wziąć, żeby z sobą zabrać; wziąć to, co do nas należy, wziąć sobie, przywłaszczyć sobie; wziąć w posiadanie, zdobyć: związać jako towarzysza, pomocnika; schwytać podstępem, podejść kogoś oszustwem; łapać coś, sięgać po coś, usilnie starać się coś uzyskać; zbierać, pobierać (daninę); wziąć: przyjąć coś, co jest dawane; przyjąć kogoś, dać mu dostęp do siebie; wybrać, wyłonić; wziąć początek; dowieść czegoś; spróbować czegoś doświadczyć); przyjąć (to, co jest dawane), zdobyć, dostać, otrzymać, odzyskać’ (por. G-PSS, 2015, ss. 400–401, G2983). W stronie zwrotnej (medialnej), tj. jako ἀντιλαμβάνομαι, wg *Grecko-polskiego słownika Stronga* znaczy: ‘uchwycić się, trzymać się czegoś mocno; wziąć kogoś lub coś tak, jakby miało się go zatrzymać, zabrać się do, objąć; pomagać, być uczestnikiem czegoś, mieć udział (w korzyściach z usług świadczonych przez niewolników) (por. G-PSS, 2015, s. 71, G482). *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* zaś eksponuje takie znaczenia ἀντιλαμβάνομαι, jak: ‘pomagać komuś, ujmować się za kimś; pojmować, rozumieć coś’, wskazując przy tym na możliwość dodatkowych: ‘mieć udział, uczestniczyć’ (por. WSG-PNT, 1995, s. 49).

Analizowane psałterze (s)cs. oddają go przy użyciu dwóch wariantywnych leksemów[7] (słowotwórczo modyfikowanych): **застѫпати/застѫпити**; **приѩти/въс[з]приѩти**.

---

rać, podtrzymywać, być wytrzymałym, utrwalić, wzmocnić, pocieszyć’ (Ps: 18:35, 20:2); ‘*āzar* ‘pomagać, przychodzić z pomocą, wspierać’; ‘otrzymywać pomoc’ (Ps 118:13); *qûm* ‘wstawać, powstawać, stawać, wznosić się’; ‘rosnąć w siłę, pojawiać się, trwać, spełniać się, utwierdzać się’; ‘zatwierdzać’; ‘podnosić się, powstawać’; ‘zostać podniesionym’ (Ps 89:43); *śāḡaḇ* ‘być niedostępnie wysoko’; ‘być (zbyt) wysoko, by można dosięgnąć (chwycić)’; ‘być (bezpiecznie) umieszczonym wysoko, być wywyższonym (o Bogu)’; ‘być umieszczonym wysoko, podnosić, wywyższać, wychwalać’; ‘być umieszczonym (bezpiecznie) na wysokości’ (Ps 69:29); *tāmaḵ* ‘chwytać, trzymać, podtrzymywać, osiągać’; ‘trzymać, chwytać, wziąć, osiągnąć, podtrzymywać, podpierać’; ‘być pochwyconym, być trzymanym’ (Ps: 41:12, 63:8) (por. H-PiA-PSS, 2017, ss. 659, 724, 750, 755, 758, 793, 948, 1045, 1162, kody hasłowe: H4869, H5341, H5526, H5564, H5582, H5826, H6965, H7682, H8551).

[7] W prezentowanym badaniu abstrahuje się od aspektu, postaci niedokonane i dokonane rozpatrywanych czasowników uznając za tożsame jednostki leksykalne.

Tabela 1a. (S)cs. odpowiedniki gr. ἀντιλαμβάνω w porównywanych psałterzach (**зсати** oznacza **застжпати**, **зсити** – **застжпити**, **пρти** – **приѧти**, **вспρти** /**взпρти** – **въс**[**з**]**приѧти**)

Ps	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
3:6[i]	**зсити**	**зсити**	**зсити**	**зсити**	**зсити**	**зсити**	**зсити**
17:36[ii]	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**
47:4	**зсати**	**зсати**	**зсити**	**зсати**	**зсати**	**зсати**	**зсати**
62:9[iii]	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**взпρти**	**пρти**	**пρти**
68:30	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**вспρти**	**пρти**	**пρти**
106:17	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**взпρти**	**пρти**	**взпρти**
118:116	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**вспρти**	**пρти**	**зсити**
138:13	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**пρти**	**вспρти**	**пρти**	**вспρти**

Źródło: opracowanie własne

i – ts. w Ps: 19:3, 39:12, 88:44; ii – ts. w Ps 40:13; iii – ts. w Ps 117:13

Tabela 1b. Liczby wystąpień poszczególnych (s)cs. odpowiedników gr. ἀντιλαμβάνω w porównywanych psałterzach

	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
застжпити/застжпати	4/1	4/1	5/0	4/1	4/1	4/1	5/1
приѧти/въс[**з**]**приѧти**	8/0	8/0	8/0	8/0	2/6	8/0	5/2

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 1a

Dane powyższych tabel wskazują na zdecydowane preferowanie w porównywanych reprezentantach cs. redakcji psałterzowych na miejscu gr. ἀντιλαμβάνω wariantu **приѧти**. Został on użyty 8 razy w S., B., Sr., F., T. oraz w N., choć tu tylko dwukrotnie w postaci z jednym przedrostkiem: **при**-[8], a sześciokrotnie w postaci podwójnie prefigowanej, z dwoma przedrostkami: **въс**[**з**]- + **при**-[9], co wynikać może z charakterystycznego dla redakcji norowskiej zmierzania do ścisłego podporządkowania się źródłowemu modelowi greckiemu[10]. Sied-

[8] Na temat tego i pozostałych/innych przedrostków, które występują również w analizowanych tu (s)cs. formach czasownikowych (**въз**-/**въс**-, **за**-, **из**-, **от**(**ъ**)-, **по**-, **при**-, **съ**-), zob. odnośne hasła w odpowiednich, wskazanych we Wstępie (s. 2) i w Bibliografii pozycjach leksykograficznych; zob. także Илчев (2017, ss. 164–168).

[9] Por. *vъs(ъ)- + pri- jęti*, *vъs(ъ)- + pri- imati*, *vъs(ъ)- + pri- jati*, i inne podobne, podwójnie-/wielоprefigowane, scs. i strus. formacje czasownikowe w: Zanchi i Naccarato (2016, ss. 359–390).

[10] O tej i in. cechach charakterystycznych redakcji norowskiej (w tym również w porównaniu z cechami innych redakcji), zob. np.: Szulc (2006, s. 16, przypis 9); Чешко (1981, ss. 79–85, 1982,

miokrotne użycie odpowiednich form czasownika **приѩти**, pięciokrotne w postaci z pojedynczym prefiksem i dwukrotne z podwójnym, odnotowano w Psałterzu Cypriana, noszącym ślady redakcji norowskiej[11]. Rzadziej porównywane tu psałterze formy gr. czasownika ἀντιλαμβάνω tłumaczą właściwymi formami scs. czasownika dokonanego **застѫпити** (w S., B., F., N., T. wystąpiły po 4 razy, w Sr. i C. – po 5 razy), a zupełnie wyjątkowo, jednokrotnie (tylko w Ps 47:4 w S., B., F., N., T., C.), odpowiednią formą utworzoną od aspektu niedokonanego **застѫпати**[12].

Συναντιλαμβάνομαι[13]

Rozpatrywany leksem będący połączeniem wskazanego wyżej ἀντιλαμβάνομαι z przyimkiem-prefiksem σύν ‘z (w znaczeniu jedności)’ oznacza: ‘pochwycić razem z, zabiegać o uzyskanie razem z innymi, pomóc w uzyskaniu; chwycić razem z kimś’ (por. G-PSS, 2015, ss. 71, 734, 736–737, G482, G4862, G4878).

---

ss. 60–93, 1988, ss. 217–230), Чешко i in. (1989, cz. 1, ss. 64–76); Thomson (1998, ss. 820–822). O użyciu tłumaczącego gr. ἀντί **въз-/въс-** zadecydować mogła ponadto jego semantyka: we „wzmocnionym” rozpatrywanym prefiksem czasowniku **приѩти** wyeksponowane zostało znaczenie ‘udzielenia pomocy, wybawienia, wyzwolenia’ jako ‘wzniesienia, wyniesienia, podniesienia w górę, wysoko, na bezpieczną wysokość’, co koresponduje np. z hebr. *ŝāḡaḇ* (por. przypis 6).

[11] Zob. uwagę o wyraźnych nawiązaniach redakcji cyprianowskiej do redakcji norowskiej np. w: Szulc (2000, s. 95, 2006, s. 17, przypis 10); o cs. psałterzowej redakcji Cypriana (w tym na tle innych redakcji cs. Psałterza), zob. np.: Чешко (1981, ss. 79–85, 1982, ss. 60–93, 1988, ss. 217–230); Thomson (1998, ss. 823–825).

[12] Użycie **застѫ**[(о)ѵ]**па**(і)**єтъ**(ь) prawie we wszystkich analizowanych psałterzach (s)cs., nie zaś jak w Sr. **застоѵпити**, mogło tu zostać wymuszone obecnością spójnika-partykuły **єгда** w zn. ‘ilekroć’ podkreślającego powtarzalność czynności wyrażonej następującym czasownikiem. W Sr. zastosowano, charakterystyczną szczególnie dla młodszych redakcji psałterzowych, konstrukcję bezosobową: *jegda* + *inf.*; o mającej zazwyczaj swe źródło w greckim wzorcu skłonności do zastępowania form osobowych nieosobowymi, zwłaszcza konstrukcjami z bezokolicznikiem, por. np. Szulc (2006, ss. 137–139); zob. także naśladujące grecki model składniowy konstrukcje z *(vъn)’egda* + *inf.* i inne z bezokolicznikiem, np. w: Чешко (1982, ss. 82, 85); Карачорова (1989, ss. 153–158); MacRobert (2018, ss. 173–205).

[13] W Psałterzu BH odpowiada mu: *’āmēc* ‘być silnym, czujnym, odważnym, dzielnym, niezłomnym, śmiałym, stałym, twardym’; ‘umacniać, zabezpieczać (dla siebie), zatwardzać (serce), utrwalać, czynić uporczywym, zapewniać’; ‘być zdecydowanym, nabrać czujności, umocnić się, utwierdzić się, trwać w czymś, okazać się lepszym niż’; ‘przejawiać siłę, być silnym, czuć się silnym’ (Ps 89:22) (por. H-PiA-PSS, 2017, ss. 76–77, kod hasłowy: H553).

W greckim Psałterzu poświadczony jest 1 raz, w Ps 88:22. Większość porównywanych psałterzy (s)cs. (S., B., Sr., F., T.) przetłumaczyła go, używając odpowiedniej formy czasownika **помощи**, pozostałe posłużyły się tu odpowiednią formą wariantu **застѫпити** – w naturalnej dla języków słowiańskich postaci (C.) bądź w naśladującej strukturę grecką, obco brzmiącej po słowiańsku, lecz np. dla redakcji norowskiej typowej, modyfikacji **съзастѫпити** (N.)[14].

Βοηθέω[15]

Leksem ten oznacza: 'pomagać, iść w sukurs, udzielać wsparcia' (por. G-PSS, 2015, s. 145, G997); etym. 'biec na wołanie', stąd: 'biec na ratunek, przychodzić z pomocą, pomagać' (por. WSG-PNT, 1995, s. 99).

W porównywanych reprezentantach cs. redakcji Księgi Psalmów odnajdujemy jego następujący czasownikowy ekwiwalent: **помагати**[16] / **помощи**. Zdarza się jednak użycie scs. rzeczownika **помощьникъ** na miejscu gr. substantywizowanego imiesłowu βοηθῶν (part. praes. act.) (zob. Ps. 9:35 S., B., F., N., T., C.), a także, w konstrukcji z **бъıти** (**помощникъ ми бы҃** = *bystъ*), dla oddania gr. formy biernej ἐβοηθήθην (ind. aor. pass. na *θη*) (zob. Ps. 27:7 F.). We wskazanej konstrukcji, we wskazanym fragmencie psalmu w S., B., N. i T. również zamiast czasownikiem[17] posłużono się rzeczownikiem – słowotwórczym wariantem **помощь**. Rzeczownika **помощь** użyto ponadto w Ps. 39:14 (w S., B., Sr., F., T.) w połączeniu z przyimkiem **на** (w S., B., Sr., F.) / **въ** (w T.) na miejscu gr. konstrukcji: εἰς τὸ βοηθῆσαί [przyimek + rodzajnik

[14] Por. konsekwentne, dokładne oddawanie zwłaszcza w Psałterzu Norowskim gr. formacji słowotwórczych z przedrostkiem σύν- cs. formacjami z **съ**-, np. w Чешко i in. (1989, cz. 1, s. 69).

[15] W Psałterzu BH odpowiadają mu: *sāʿaḏ* 'wspierać, podtrzymywać, być wytrzymałym, utrwalić, wzmocnić, pocieszyć' (Ps: 41:3, 94:18, 119:117); *ʿōz* 'moc, siła' (Ps 28:7); *ʿāzar* 'pomagać, przychodzić z pomocą, wspierać'; 'otrzymywać pomoc' (Ps: 10:14, 22:11, 37:40, 46:5, 54:4, 79:9, 86:17, 107:12, 109:26, 119:86, 119:175); *ʿēzer* 'pomoc, wsparcie' (Ps 70:5); *ʿezrāʰ* 'pomoc, przyjście z pomocą, wspomożenie' (Ps: 40:13, 44:26, 94:17); *śāḡaḇ* 'być niedostępnie wysoko'; 'być (zbyt) wysoko, by można dosięgnąć (chwycić)'; 'być (bezpiecznie) umieszczonym wysoko, być wywyższonym (o Bogu)'; 'być umieszczonym wysoko, podnosić, wywyższać, wychwalać'; 'być umieszczonym (bezpiecznie) na wysokości' (Ps 107:41) (por. H-PiA-PSS, 2017, ss. 758, 788–789, 793–795, 1045, kody hasłowe: H5582, H5797, H5826, H5828, H5833, H7682).

[16] W odpowiedniej formie osobowej bądź bezosobowej (imiesłowowej, zob. Ps 21:12, 106:12).

[17] Spodziewać by się można part. praet. pass. *pomoštenъ* (*pomoštenъ mi bystъ*).

+ inf. (aor. act.)]. W N. i zbieżnie w C., zachowując ścisłą strukturalną zgodność z greckim tekstem źródłowym, konstrukcję tę przetłumaczono jako **на єжє** (w C. bez **єжє**) **помощи**[18].

Tabela 2a. (S)cs. odpowiedniki gr. βοηθέω w porównywanych psałterzach (**пмти** oznacza **помагати**, **пмщи** – **помощи**, **пмтиⱃ** – part. od **помагати**, **пмщ** – **помощь**, **пмк** – **помощьникъ**)

Ps	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
9:35	**пмк**	**пмк**	-	**пмк**	**пмк**	**пмк**	**пмк**
21:12	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**	-	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**
27:7	**пмщ**	**пмщ**	-	**пмк**	**пмщ**	**пмщ**	**пмщи**
36:40	**пмщи**	**пмщи**	-	**пмщи**	**пмщи**	**пмщи**	**пмщи**
39:14	**пмщ**	**пмщ**	**пмщ**	**пмщ**	**пмщи**	**пмщ**	**пмщи**
40:4[i]	**пмщи**	**пмщи**	**пмщи**	**пмщи**	**пмщи**	**пмщи**	**пмщи**
53:6[ii]	**пмти**	**пмти**	**пмти**	**пмти**	**пмти**	**пмти**	**пмти**
106:12	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**	**пмтиⱃ**

Źródło: opracowanie własne

i – ts. w Ps: 43:27, 45:6, 69:6, 78:9, 85:17, 93:17, 106:41, 108:26, 118:86, 118:117, 118:175; ii – ts. w Ps 93:18

Tabela 2b. Liczby wystąpień poszczególnych (s)cs. odpowiedników gr. βοηθέω w porównywanych psałterzach

	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
помагати/ помощи	2/ 13	2/ 13	2/ 12	2/ 13	2/ 14	2/ 13	2/ 15
Part. od **помагати**	2	2	1	2	2	2	2
помощь (w odpowiedniej konstrukcji)	2	2	1	1	1	2	0
помощьникъ (w odpowiedniej konstrukcji)	1	1	0	2	1	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 2a

[18] Zob. użycie podobnych, naśladujących grecką składnię konstrukcji z *(vъ +) ježe + inf.* i innych z bezokolicznikiem, np. w MacRobert (2018, ss. 173–205).

Powyższe zestawienia pokazują zdecydowane przypisanie we wszystkich porównywanych psałterzach (s)cs. gr. βοηθέω ekwiwalentu **помощи / помагати**. Został on w nich poświadczony, łącznie w formach utworzonych od aspektu dokonanego bądź niedokonanego, 14 razy (w Sr.), po 15 razy (w S., B., F., T.), 16 razy (w N.) lub 17 razy (w C.). Użycie pozostałych form wariantywnych, odczasownikowych imiennych: *participium* od **помагати** (dwukrotne w S., B., F., N., T., C. i jednokrotne w Sr.) oraz w odpowiednich konstrukcjach (zob. wskazania wyżej) rzeczowników **помощь** (dwukrotne w S., B., T. i jednokrotne w Sr., F., N.) i **помощьникъ** (dwukrotne w F. i jednokrotne w S., B., N., T., C.) uznaje się za znikome.

Λυτρόω[19]

Odnotowuje się następujące znaczenia rozpatrywanego leksemu: ‘wypuścić z chwilą otrzymania okupu’; ‘wykupić/odkupić, wyzwolić poprzez zapłacenie okupu: wyzwolić od wszelkiego rodzaju zła, wewnętrznego i zewnętrznego’ (por. G-PSS, 2015, s. 477, G3084). W stronie zwrotnej (medialnej), jako λυτρόομαι, znaczy: ‘uwalniać za okupem’; ‘wykupywać, uwalniać, wyzwalać, wybawiać kogoś od czegoś, z czegoś’ (por. WSG-PNT, 1995, s. 371).

Porównywane psałterze (s)cs. używają takich jego ekwiwalentów, jak: **избавити** (w odpowiedniej formie osobowej lub imiesłowowej[20]), **изѭти / отъѭти**.

---

[19] W Psałterzu BH odpowiadają mu: *gā'al* ‘odkupić, wykupić jako krewny wykupiciel, pomścić, wziąć odwet, wykupić, spełnić rolę krewnego’; ‘wykupić (jako krewny), odkupić (jako Bóg)’; ‘wykupić się, być wykupionym, odkupionym’ (Ps: 69:18, 72:14, 74:2, 77:15, 103:4, 106:10, 107:2, 119:154); *nācal* ‘wyrwać, wyzwolić, wyratować, ocalić, ogołocić, złupić’; ‘wyrwać się, wyswobodzić się, zostać wyrwanym albo oderwanym, zostać wyzwolonym’; ‘wyzwolić, ogołocić, złupić’; ‘odebrać, wyrwać, wyratować, odzyskać, wyzwolić (od wrogów, kłopotów, grzechów, śmierci)’; ‘zostać wyłupionym’; ‘ogołocić się’ (Ps 7:2); *sāḇaḇ* ‘otaczać, okrążać’ itp. + *pallēṭ* ‘wyzwolenie, ucieczka’ (Ps 32:7); *pāḏāʰ* ‘dać okup, odkupić, ocalić, wyzwolić’; ‘zostać wykupionym’; ‘pozwolić na wykupienie kogoś’; ‘odkupiony (w sensie rzeczownikowym)’ (Ps: 25:22, 26:11, 31:5, 34:22, 44:26, 49:7, 49:15, 55:18, 71:23, 78:42, 119:134, 130:8); *pācāʰ* ‘wyzwalać’ (Ps 144:10); *pāraq* ‘wyrywać, chwytać i zbierać, ratować’ (Ps 136:24); *śāḡaḇ* ‘być niedostępnie wysoko’; ‘być (zbyt) wysoko, by można dosięgnąć (chwycić)’; ‘być (bezpiecznie) umieszczonym wysoko, być wywyższonym (o Bogu)’; ‘być umieszczonym wysoko, podnosić, wywyższać, wychwalać’; ‘być umieszczonym (bezpiecznie) na wysokości’ (Ps 59:1) (por. H-PiA--PSS, 2017, ss. 183, 723–724, 739, 858–859, 872, 881, 893, 1045, kody hasłowe: H1350, H5337, H6299, H5437 + H6405, H6304, H6475, H6561, H7682).

[20] Zgodnie z greckim źródłem.

Tabela 3a. (S)cs. odpowiedniki gr. λυτρόω w porównywanych psałterzach (**и**$_{збити}$ oznacza **избавити, и**$_{збити}$**р** – part. od **избавити, и**$_{зти}$ – **изѧти, о**$_{ттти}$ – **отъѧти**)

Ps	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
7:3[i]	**и**$_{збити}$**р**	**и**$_{збити}$**р**	**и**$_{збити}$**р**	**и**$_{збити}$**р**	**и**$_{збити}$**р**	**и**$_{збити}$**р**	**и**$_{збити}$**р**
24:22[ii]	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$
30:6[iii]	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	-	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$
58:2[iv]	**о**$_{ттти}$	**о**$_{ттти}$	**о**$_{ттти}$	**о**$_{ттти}$	**и**$_{збити}$	**о**$_{ттти}$	**и**$_{збити}$
118:154	**и**$_{збити}$	**и**$_{зти}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$	**и**$_{збити}$

Źródło: opracowanie własne

i – ts. w Ps: 102:4, 106:2a, 143:10; ii – ts. w Ps: 25:11, 43:27, 48:8a, 48:8b, 48:16, 54:19, 70:23, 71:14, 73:2, 76:16, 77:42, 105:10, 106:2b, 118:134, 129:8, 135:24; iii – ts. w Ps: 31:7, 33:23; iv – ts. w Ps 68:19

Tabela 3b. Liczby wystąpień poszczególnych (s)cs. odpowiedników gr. λυτρόω w porównywanych psałterzach

	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
избавити	21	20	18	21	23	21	23
Part. od **избавити**	4	4	4	4	4	4	4
изѧти	0	1	0	0	0	0	0
отъѧти	2	2	2	2	0	2	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 3a

Dane zawarte w tabelach 3a i 3b wskazują na konsekwentne, poza nielicznymi wyjątkami, stosowanie we wszystkich porównywanych reprezentantach cs. redakcji Psałterza jako odpowiedników form greckiego czasownika λυτρόω odpowiednich form (osobowych bądź nieosobowych – imiesłowowych) scs. czasownika **избавити**. Scs. formy imiesłowowe, ściśle odpowiadające imiesłowom występującym w greckim tekście źródłowym, zostały w nich poświadczone po 4 razy, a formy osobowe – po 23 razy (w N. i C.), po 21 razy (w S., F., T.) oraz 20 razy (w B.) i 18 razy (w Sr.). Dwukrotnie (w Ps 58:2 i Ps 68:19) zamiast typowym dla λυτρόω ekwiwalentem **избавити** posłużono się w nich (poza N. i C.) wariantem **отъѧти**[21].

[21] O wyborze tego a nie innego wariantu leksykalnego (leksykalno-słowotwórczego) mogła zadecydować tutaj potrzeba podkreślenia znaczenia ‘wybawienia, uwolnienia’ jako ‘odsunięcia, odseparowania, oderwania (od wrogów, nieprzyjaciół etc.)’, por. znaczenia np. hebr. *nācal* (w przypisie 23).

Rezygnację w N. i C. we wskazanych fragmentach z **ѡтъꙗти** na rzecz **избавити** można tłumaczyć – wynikającym zapewne z dążności do uwiarygodnienia/uwierzytelnienia przekładu – przejawem tendencji do redukcji wariantywności na poziomie słownictwa. W jednokrotnym zaś (w Ps 118:154), tylko w B., użyciu **изꙗти**, a nie jak w pozostałych porównywanych psałterzach **избавити**, należałoby widzieć rezultat wpływu poprzedniego, 153, wersetu psalmu, por. **вижди смѣрение мое изми мѧ** Ps 118:153; **ссѫди сѫдъ ᵀвои и изми мѧ** Ps 118:154, co uznać można za odzwierciedlenie tzw. harmonizowania przekładu[22].

Ἐρύω[23]

Powyższy leksem znaczy: ‘ochraniać, osłaniać’; ‘pilnować, dozorować’; ‘osłaniać, odkrywać’; ‘zachowywać, przestrzegać, szanować’; ‘zasłonić, zakryć, przykryć’; ‘odwrócić, odsunąć, oddalić’; ‘powstrzymać, zatrzymać, powściągnąć’; ‘ocalić, uratować, wybawić z niebezpieczeństwa’; ‘wyleczyć, odkupić, wynagrodzić’; ‘przyjść z pomocą’ (por. SG-P_{JurI}, 2000, s. 384; podobnie w: SG-P_{AbrII}, 1960, ss. 311–312), por. też w stronie medialnej: ῥύομαι ‘przyciągnąć do siebie, wyratować, wyzwolić’ (por. SG-P_{JurII}, 2001, s. 683); ‘ratować, ocalać, wybawiać, wyzwalać; ochraniać kogoś od czegoś, z czegoś’ (por. WSG-PNT, 1995, s. 546).

---

[22] Zob. na temat wspomnianych tendencji przekładowych np. Szulc (2007, ss. 153–161).

[23] W Psałterzu BH odpowiadają mu: *ḥālac* ‘uzbroić na wojnę’; ‘wyposażony na wojnę – imiesłów’; ‘zostać uzbrojonym, wyruszyć uzbrojonym’; ‘uczynić silnym, przygotować do zrobienia czegoś; pokrzepić’; ‘usunąć, zdjąć, odciągnąć albo wyciągnąć, wycofać (się)’; ‘zostać wyzwolonym, zostać zbawionym’; ‘wyciągnąć, wyrwać, odebrać, zrabować, ocalić, uwolnić’ (Ps: 6:5, 18:20, 34:8, 81:8; 60:7, 108:7); *jāŝa‘* ‘ocalić, wybawić, zostać wyzwolonym’; ‘zostać uwolnionym, zostać ocalonym, zostać wyzwolonym, odnieść zwycięstwo’; ‘ocalić, wyzwolić, wybawić od problemów moralnych, dać zwycięstwo’ (Ps: 7:2, 57:4); *mālaṭ* ‘wyślizgnąć się, uciec, wyzwolić, ocalić, zostać wyzwolonym’; ‘pozwolić uciec, wyzwolić, ocalić (życie)’; ‘urodzić, wyzwolić’; ‘wymknąć się, wyślizgnąć się, uciec’ (Ps: 41:2, 89:49, 107:20, 116:4, 124:7); *nācal* ‘wyrwać, wyzwolić, wyratować, ocalić, ogołocić, złupić’; ‘wyrwać się, wyswobodzić się, zostać wyrwanym albo oderwanym, zostać wyzwolonym’; ‘wyzwolić, ogołocić, złupić’; ‘odebrać, wyrwać, wyratować, odzyskać, wyzwolić (od wrogów, kłopotów, grzechów, śmierci)’ ; ‘zostać wyłupionym’; ‘ogołocić się’ (Ps: 18:1, 18:18, 18:49, 22:21, 25:20, 31:16, 33:19, 34:5, 34:18, 34:20, 39:9, 40:14, 51:16, 54:9, 56:14, 59:3, 69:15, 71:2, 72:12, 79:9, 82:4, 86:13, 91:3, 97:10, 106:43, 107:6, 109:21, 119:170, 120:2, 142:7, 144:7, 144:11); *nācar* ‘strzec, pilnować, czuwać nad, zachowywać’ (Ps 140:2); *pālaṭ* ‘uciec, ocalić, wyzwolić, wyślizgnąć się’; ‘doprowadzić w bezpieczne miejsce, wyzwolić, zostać wyzwolonym, wyślizgnąć się’ (Ps: 17:13, 18:44, 22:5, 22:9, 31:2, 37:40, 43:1, 71:4, 91:14); *rûc* ‘biec’; ‘biec chyżo, mknąć’; ‘przynosić bądź poruszać się szybko, spieszyć, odpędzać od, powodować ucieczkę’ (Ps 18:30) (por. H-PiA-PSS, 2017, ss. 340–341, 481, 606, 723–724, 871, 996, kody hasłowe: H2502, H3467, H4422, H5337, H5341, H6403, H7323).

W porównywanych psałterzach (s)cs. odpowiadają mu, mniej więcej podobnie jak gr. λυτρόω, **избавити** bądź **изѩти**.

Tabela 4a. (S)cs. odpowiedniki gr. ἐρύω w porównywanych psałterzach (**и$_{збити}$** oznacza **избавити**, **и$_{зти}$** – **изѩти**)

Ps	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
6:5[i]	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{зти}$
7:2[ii]	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$
16:13[iii]	и$_{збити}$	и$_{збити}$	-	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{зти}$
17:1	и$_{збити}$	и$_{збити}$	-	-	-	и$_{збити}$	и$_{збити}$
17:18[iv]	и$_{збити}$	и$_{збити}$	-	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$
24:20	и$_{збити}$	и$_{зти}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$
143:7	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$	-	и$_{збити}$	и$_{збити}$	и$_{збити}$

Źródło: opracowanie własne

i – ts. w Ps: 55:14, 56:5, 58:3, 70:2, 70:4, 78:9; ii – ts. w Ps: 17:30, 17:44, 17:49, 30:2, 38:9, 39:14, 40:2, 42:1, 50:16, 53:9, 59:7, 68:15, 71:12, 80:8, 81:4, 85:13, 88:49, 90:3, 90:14, 96:10, 106:6, 106:20, 107:7, 108:22, 114:4, 118:170, 119:2, 123:7a, 123:7b, 139:2, 141:7, 143:11; iii – ts. w Ps 21:21; iv – ts. w Ps: 17:20, 21:5, 21:9, 30:16, 32:19, 33:5, 33:8, 33:18, 33:20, 36:40

Tabela 4b. Liczby wystąpień poszczególnych (s)cs. odpowiedników gr. ἐρύω w porównywanych psałterzach

	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
избавити	57	56	43	55	56	57	48
изѩти	0	1	0	0	0	0	9

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 4a

Z tabel 4a i 4b wynika, że jedynym, bezwyjątkowym, ekwiwalentem gr. ἐρύω w S., Sr., F., N., T., podobnie jak gr. λυτρόω (w N. i C.), jest **избавити**. Został on w nich poświadczony odpowiednio: po 57 razy (w S. i T.), 56 razy (w N.), 55 razy (w F.) i 43 razy (w Sr.). Analogicznie przez **избавити** (56 razy), poza jednym wyjątkiem (zob. Ps 24:20, gdzie zamiast spodziewanej odpowiedniej formy czasownika **избавити** użyta została, podobnie jak w Ps 118:154 na miejscu gr. formy czasownika λυτρόω, wariantywna forma od czasownika **изѩти**[24]), ἐρύω jest

[24] Na użycie **изѩти** w danym kontekście w B. mógł mieć wpływ np. werset 15. psalmu 39., gdzie **изѩти** występuje w podobnym leksykalnym otoczeniu, por. Ps 24:20: **съхрани д҃шѫ м°ѫ изъми мѧ да не постъїждѫ сѧ ꙗко оуповахъ на тѧ**; Ps 39:15: **да п°стъıдѧт сѧ и п°срамл҄ѣѫт сѧ вкоупѣ искѫщеи д҃шѫ м°еѫ изѧти ѫ**.

tłumaczone w B. Dziewięciokrotne dla oddania znaczenia ἐρύω posłużenie się w C. wariantem **изѣти** wobec czterdziestoośmiokrotnego zastosowania w tym celu **избавити** należy przyjąć za przejaw nieznacznego, wymuszonego – jak się wydaje – semantyką kontekstu[25] odstępstwa od utrwalonej, odzwierciedlonej zarówno w reprezentantach starszych, jak i młodszych redakcji psałterzowych, translatorskiej tradycji[26].

ὑπερασπίζω[27]

Powyższy leksem występuje w znaczeniu ‘osłaniać, zakrywać tarczą kogoś’ (por. SG-P_{JurII}, 2001, s. 432). W greckim Psałterzu został on odnotowany tylko 1 raz, w Ps 19:2.

Prawie wszystkie porównywane psałterze (s)cs., oprócz S., oddały to znaczenie odpowiednią formą bardziej wyrazistego pod względem semantycznym (i ekspresyjnym) czasownika **защитити**[28]. W S. użyto formy wariantywnego czasownika **застѫпити**.

W tabelach 5 i 6 przedstawiono zbiorcze zestawienia: (s)cs. odpowiedników analizowanych greckich leksemów czasownikowych wraz z liczbami ich użyć w porównywanych psałterzach (tabela 5); liczb (s)cs. odpowiedników analizowanych greckich leksemów czasownikowych wraz z krotnościami ich użyć w porównywanych psałterzach (tabela 6).

---

[25] Być może **изѣти** bardziej niż **избавити** eksponowało w rozważanych kontekstach znaczenie ‘wyrwania, wyciągnięcia, wyswobodzenia, wyratowania, wyzwolenia, uwolnienia (z doprowadzeniem w bezpieczne miejsce)’; podobne znaczenie miało np. **извести** używane „dla podkreślenia, iż chodzi o wyprowadzenie, wywiedzenie z niewoli, oswobodzenie, wybawienie’, a także wariantywne, ekspresywne, **възвести**, wskazujące na „wywiedzenie, wyprowadzenie z dołu do góry, z głębi na powierzchnię”, zob. Szulc (2001, s. 47, przypis 25).

[26] Identyczne jak w sporządzonym przez metropolitę Cypriana dla potrzeb Słowian wschodnich ruskim odpisie średniobułgarskiego tekstu Księgi Psalmów tłumaczenie ἐρύω przez **изѣти** w Ps: 6:5, 16:13, 21:21, 55:14, 56:5, 58:3, 70:4, 78:9 notują także np. cs. psałterze o proweniencji wschodniosłowiańskiej z wieków XIV–XVI, zob. Szulc (2000, ss. 119–120, 124–125, 127); zob. też o modyfikowaniu tradycji tłumaczenia greckich wyrazów, w tym ῥύειν, w nowszych cs. redakcjach psałterzowych, Szulc (2006, ss. 54–56).

[27] W Psałterzu BH odpowiada mu: *śāgaḇ* ‘być niedostępnie wysoko’; ‘być (zbyt) wysoko, by można dosięgnąć (chwycić)’; ‘być (bezpiecznie) umieszczonym wysoko, być wywyższonym (o Bogu)’; ‘być umieszczonym wysoko, podnosić, wywyższać, wychwalać’; ‘być umieszczonym (bezpiecznie) na wysokości’ (Ps 20:2) (por. H-PiA-PSS, 2017, s. 1045, kod hasłowy: H7682).

[28] Por. tłumaczenie wskazanego fragmentu psalmu (20[19]:2) w BPK (2017, s. 733): „Oby Pan cię wysłuchał w dniu utrapienia, oby imię Boga Jakuba osłoniło cię swą tarczą”.

Tabela 5. (S)cs. ekwiwalenty gr. ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω, ὑπερασπίζω (wraz z liczbami poświadczeń) w porównywanych psałterzach

	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
ἀντιλαμβάνω	застѫпити/ застѫпати [4/1] пріѧти [8]	застѫпити/ застѫпати [4/1] пріѧти [8]	застѫпити/ застѫпати [5/0] пріѧти [8]	застѫпити/ застѫпати [4/1] пріѧти [8]	застѫпити/ застѫпати [4/1] пріѧти [2] въс[з]пріѧти [6]	застѫпити/ застѫпати [4/1] пріѧти [8]	застѫпити/ застѫпати [5/1] пріѧти [5] въс[з]пріѧти [2]
συναντιλαμβάνομαι	помощи [1]	помощи [1]	помощи [1]	помощи [1]	съзастѫпити [1]	помощи [1]	застѫпити [1]
βοηθέω	помагати/ помощи [2/13] помагати (part.) [2] помощь* [2] помощьникъ* [1]	помагати/ помощи [2/13] помагати (part.) [2] помощь* [2] помощьникъ* [1]	помагати/ помощи [2/12] помагати (part.) [1] помощь* [1]	помагати/ помощи [2/13] помагати (part.) [2] помощь* [1] помощьникъ* [2]	помагати/ помощи [2/14] помагати (part.) [2] помощь* [1] помощьникъ* [1]	помагати/ помощи [2/13] помагати (part.) [2] помощь* [2] помощьникъ* [1]	помагати/ помощи [2/15] помагати (part.) [2] помощьникъ* [1]
λυτρόω	избавити [21] избавити (part.) [4] отъıѧти [2]	избавити [20] избавити (part.) [4] изъıѧти [1] отъıѧти [2]	избавити [18] избавити (part.) [4] отъıѧти [2]	избавити [21] избавити (part.) [4] отъıѧти [2]	избавити [23] избавити (part.) [4]	избавити [21] избавити (part.) [4] отъıѧти [2]	избавити [23] избавити (part.) [4]
ἐρύω	избавити [57]	избавити [56] изъıѧти [1]	избавити [43]	избавити [55]	избавити [56]	избавити [57]	избавити [48] изъıѧти [9]
ὑπερασπίζω	застѫпити [1]	защитити [1]	защитити [1]	защитити [1]	защитити [1]	защитити [1]	защитити [1]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych powyżej

Tabela 6. Liczby (s)cs. ekwiwalentów gr. ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω, ὑπερασπίζω (wraz z krotnościami wystąpień) w porównywanych psałterzach

	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
ἀντιλαμβάνω	2 [5+8+0]	2 [5+8+0]	2 [5+8+0]	2 [5+8+0]	3 [5+2+6]	2 [5+8+0]	3 [6+5+2]
συναντιλαμβάνομαι	1 [1]	1 [1]	1 [1]	1 [1]	1 [1]	1 [1]	1 [1]
βοηθέω	4 [15+2+2+1]	4 [15+2+2+1]	3 [14+1+1+0]	4 [15+2+1+2]	4 [16+2+1+1]	4 [15+2+2+1]	3 [17+2+0+1]
λυτρόω	3 [21+4+0+2]	4 [20+4+1+2]	3 [18+4+0+2]	3 [21+4+0+2]	2 [23+4+0+0]	3 [21+4+0+2]	2 [23+4+0+0]
ἐρύω	1 [57+0]	2 [56+1]	1 [43+0]	1 [55+0]	1 [56+0]	1 [57+0]	2 [48+9]
ὑπερασπίζω	1 [1]	1 [1]	1 [1]	1 [1]	1 [1]	1 [1]	1 [1]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych powyżej

Rysunki 1 i 2 odnoszą się do taksonomii analizowanych wyrazów greckich ze względu na liczby ekwiwalentów i ich użyć w porównywanych psałterzach (s)cs. Rysunek 1 przedstawia wybór optymalnej liczby klastrów metodą pro-

filu (Rousseeuw, 1987)[29], natomiast na rysunku 2 zamieszczono dendrogram obrazujący uzyskany wynik klasyfikacji według metody Warda (Ward, 1963)[30].

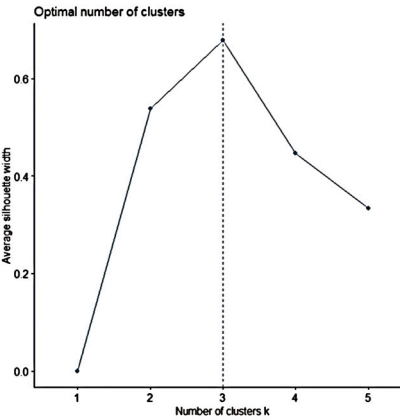

Rys. 1. Wybór optymalnej liczby klastrów – metoda profilu

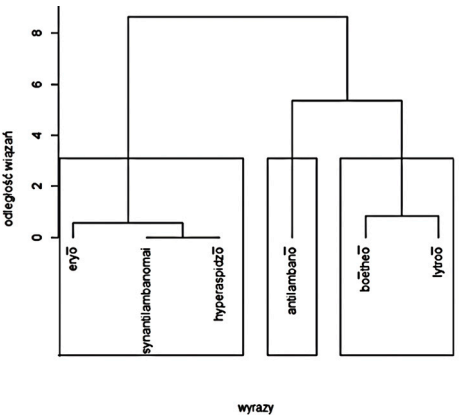

Rys. 2. Klasyfikacja wyrazów greckich ze względu na liczby ekwiwalentów i ich użyć w psałterzach (s)cs.

[29] Optymalną liczbę grup ustalono metodą profilu (*Average Shilhouette Method*), w której ocenia się, jak dobrze każdy z analizowanych obiektów jest dopasowany do swego klastra. Wysokie wartości prezentowane przez krzywą oznaczają dobre skupianie obiektów przy założeniu danej liczby klastrów, zatem szuka się wartości maksymalnej. W tym wypadku według wskazania wykresu wybrano podział na trzy grupy (klastry) wyrazów.

[30] Metoda Warda należy do hierarchicznych metod analizy skupień (więcej na temat tej metody i graficznej prezentacji wyników analizy, patrz np. Kaufman i Rousseeuw (2009, ss. 230–234, 243–250); zob. także Szulc (2023, s. 16, przypis 27).

Wnioski

Z przeprowadzonej analizy wynikają następujące wnioski:

1. Ogólnie stwierdza się idący od najdawniejszych tekstów-reprezentantów cs. redakcji psałterzowych uporządkowany i konsekwentny sposób tłumaczenia analizowanych czasownikowych leksemów greckich. W zdarzających się odstępstwach od utrwalonej tradycji tłumaczenia widzieć należy: napór greckiego wzorca słowotwórczo-składniowego (zob. np. **въс**[**з**]**приѧти** na miejscu ἀντιλαμβάνω w N.; **съзастѫпити** na miejscu συναντιλαμβάνομαι w N.; **на єже помощи** na miejscu gr. εἰς τὸ βοηθῆσαί w N.), naśladownictwo niektórych, zaistniałych we wcześniejszych redakcjach, innowacji/korekt translatorskich (zob. np. **въс**[**з**] **приѧти** na miejscu ἀντιλαμβάνω w C., analogicznie do N.; **на помощи** na miejscu gr. εἰς τὸ βοηθῆσαί w C., podobnie do N.), wpływ sąsiednich/niesąsiednich, lecz zbieżnych pod względem leksykalnym wersetów (zob. np. **изѧти** na miejscu λυτρόω i ἐρύω w B.), dążność do ograniczania, w miarę możliwości, liczby leksykalnych dubletów (zob. np. brak **отъѧти** jako ekwiwalentu λυτρόω w N. i C.), względy semantyczno-ekspresyjne (zob. np. **отъѧти** na miejscu λυτρόω w S., B., Sr., F., T.; **защитити** na miejscu ὑπερασπίζω w B., Sr., F., N., T., C.).

2. Ἀντιλαμβάνω posiada w porównywanych psałterzach następujące (s) cs. ekwiwalenty: **приѧти** (w: S., B., Sr., F., N., T., C.), **въс**[**з**]**приѧти** (w: N., C.), **застѫпати/застѫпити** (w: S., B., Sr., F., N., T., C.). Tłumaczenie ἀντιλαμβάνω przez **приѧти** nawiązuje do stwierdzonej w S. i B. ekwiwalencji: ἀντίλη(μ)ψις – **приѧтиє** (zob. Szulc, 2023, ss. 6–7, 17), a ἀντιλαμβάνω przez **застѫпати/застѫпити** do stwierdzonej we wszystkich porównywanych psałterzach (s)cs. ekwiwalencji: αντιλή(μ)πτωρ – **застѫпьникъ** (zob. Szulc, 2023, ss. 4–5, 17) oraz ἀντίλη(μ)ψις – **застѫплениє** (zob. Szulc, 2023, ss. 6–7, 17). Wariant **приѧти** pod względem liczby wystąpień na miejscu ἀντιλαμβάνω zajmuje pierwsze miejsce w S., B., Sr., F. i T., drugie w C., trzecie w N. Odnotowany jedynie w N. i C. **въс**[**з**]**приѧти** w N. został poświadczony najwięcej razy (jednak tylko o jeden raz więcej niż wariant **застѫпати/застѫпити**), a w C. najmniej. Najwięcej zaś razy jako odpowiednik ἀντιλαμβάνω w C. występuje **застѫпати/застѫпити**.

3. Słowotwórczemu wariantowi ἀντιλαμβάνω συναντιλαμβάνομαι, o jednokrotnym w greckim Psałterzu użyciu, we wszystkich porównywanych reprezentantach cs. redakcji psałterzowych, oprócz norowskiej i cyprianow-

skiej, przypisany został (s)cs. odpowiednik **помощи**. W C. i N., podobnie jak w przypadku odnotowanej w nich po jednym razie ekwiwalencji: ἀντιλαμβάνω – **застѫпити**, odpowiadają mu różniące się obecnością/brakiem obecności dodatkowego prefiksu **съзастѫпити** (w N.) i **застѫпити** (w C.).

4. Prawie bezwyjątkowym odpowiednikiem gr. βοηθέω we wszystkich porównywanych psałterzach (s)cs. jest, tłumaczący również (w: S., B., Sr., F., T.) gr. συναντιλαμβάνομαι, **помощи**. Użycie form utworzonych od aspektu dokonanego zdecydowanie w nich przeważa, niedokonane zaś formy osobowe bądź imiesłowowe pozostają tu w mniejszości. Odnotowuje się ponadto wyjątkową (dwu- lub jednokrotną) ekwiwalencję: βοηθέω – **помощь** (w: S., B., Sr., F., N., T.) oraz βοηθέω – **помощьникъ** (w: S., B., F., N., T., C.) w odpowiednich konstrukcjach składniowych. Przy okazji warto zwrócić uwagę, że **помощь** był typowym, jedynym we wszystkich porównywanych psałterzach (s)cs., oprócz F., odpowiednikiem βοήθεια (w F. wyjątkowo zastępował go **помощьникъ**) (zob. Szulc, 2023, ss. 7–8, 17), a **помощьникъ** – typowym, najczęściej używanym w nich odpowiednikiem βοηθός. **помощь** zaś na miejscu βοηθός odnotowano w porównywanych psałterzach (s)cs. tylko jeden raz (zob. Szulc, 2023, ss. 9–11, 17).

5. Gr. λυτρόω we wszystkich porównywanych reprezentantach cs. Księgi Psalmów znajduje swój typowy, używany niemalże bezwyjątkowo, odpowiednik **избавити** (zdecydowanie tutaj częstszy w formach osobowych niż imiesłowowych). Nawiązuje to do konsekwentnych, choć zdecydowanie rzadszych pod względem liczby poświadczeń w porównywanych psałterzach, odpowiedniości: λύτρωσις – **избавлениѥ** oraz λυτρωτής – **избавитєль** (zob. Szulc, 2023, ss. 11, 18). Obserwuje się ponadto rzadką ekwiwalencję: λυτρόω – **отъѩти** (w: S., B., Sr., F., T.) oraz ekwiwalencję, którą odnotować trzeba jako wyjątkową: λυτρόω – **изѩти** (w B.).

6. Gr. ἐρύω (podobnie jak λυτρόω), spośród analizowanych tu leksemów poświadczone największą liczbą wystąpień, ma w większości porównywanych psałterzy (s)cs. konsekwentny (i jedyny) ekwiwalent **избавити**. Ekwiwalencja osobowych form czasowników: ἐρύω – **избавити** znajduje odpowiedniki w ekwiwalencji form imiesłowowych: ῥυόμενος – *participium* od **избавлѩти** (z poświadczeniem we wszystkich porównywanych psałterzach (s)cs.) (zob. Szulc, 2023, ss. 12–13, 18) oraz w ekwiwalencji rzeczowników: ῥυστής – **избавитєль** (z poświadczeniem we wszystkich porównywanych psałterzach (s)cs.) (zob. Szulc, 2023, ss. 13–14, 18), a także w imiesłowowo-rzeczownikowej ekwiwalencji: ῥυόμενος – **избавьникъ**

(z poświadczeniem w S. i F.) (zob. Szulc, 2023, ss. 12–13, 18). Natomiast rzadkim w C., a wyjątkowym w B. ekwiwalentem ἐρύω jest **изѣти**, również wyjątkowo tłumaczący w B. λυτρόω.

7. Jednorazowemu w greckim Psałterzu ὑπερασπίζω przypisany został w S. (tłumaczący również ἀντιλαμβάνω we wszystkich porównywanych psałterzach (s)cs., oprócz Sr.) ekwiwalent **застѫпити**, w pozostałych zaś – wariant **защитити**. Ekwiwalencja czasowników: ὑπερασπίζω – **защитити** daje się powiązać z zaobserwowaną we wszystkich porównywanych psałterzach (s)cs. ekwiwalencją rzeczowników: ὑπερασπισμός – **защищєниѥ** (zob. Szulc, 2023, ss. 14, 18), a także z ekwiwalencją rzeczowników: ὑπερασπιστής – **защититєль** / **защитьникъ** (o równych bądź prawie równych udziałach obu wariantów słowotwórczych w ogólnej liczbie wystąpień (s)cs. odpowiedników gr. ὑπερασπιστής – w S., B., Sr.; o niedużej przewadze użyć wariantu pierwszego – w F. i T.; o dużej przewadze użyć wariantu drugiego – w N. i C.) (zob. Szulc, 2023, ss. 14–15, 18).

8. Poddane rozważaniom greckie leksemy czasownikowe pod względem liczby swych odpowiedników i ich użyć w porównywanych psałterzach (s)cs. dają się podzielić na trzy jednorodne grupy (zob. rysunek 2, s. 15).

Lista skrótów

BPK – *Biblia Pierwszego Kościoła* (Popowski, 2017).

G-PSS – *Grecko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego* (Strong, 2015).

H-PiA-PSS – *Hebrajsko-polski i aramejsko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów hebrajskich i aramejskich oraz kodami Baumgartnera* (Strong, 2017).

H-PST – *Hebrajsko-polski Stary Testament: Pisma: Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich i aramejskich* (Kuśmirek, 2009).

LXX – *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes: Editio altera, guam recognovit et emendavit Robert Hanhard: Duo volumina in uno* (Rahlfs, 2006).

SG-P_{AbrII} – *Słownik grecko-polski* (T. 2) (Abramowiczówna, 1960).

SG-P_{JurI} – *Słownik grecko-polski* (T. 1) (Jurewicz, 2000).

SG-$P_{JurI–II}$ – *Słownik grecko-polski* (T. 1–2) (Jurewicz, 2000–2001).

SG-P_{JurII} – *Słownik grecko-polski* (T. 2) (Jurewicz, 2001).

WSG-PNT – *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* (Popowski, 1995).

(S)cs. psałterzowe teksty porównawcze

B. – Psałterz boloński (Дуйчев, 1968).

C. – Psałterz metropolity Cypriana, XV w. (Чешко i in., 1989).

F. – Ruski psałterz rękopiśmienny, XIII w. (b.d.).

N. – Psałterz norowski (Чешко i in., 1989).

S. – Psałterz synajski (Северьянов, 1922/1954, Ps 1–137; Mareš, 1997, Ps 138–151).

Sr. – Psałterz serbski, XIII w. (Altbauer, 1979, Ps 37:7–151; Tarnanidis, 1988, Ps 1–7:6, 17:28–20:10, 24:2–27).

T. – Psałterz Tomicza, XIV w. (Джурова, 1990).

Bibliografia

Abramowiczówna, Z. (Red.). (1960). *Słownik grecko-polski* [SG-P_{AbrII}] (T. 2). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Biblia Hebrajska wersja interlinearna. (b.d.). http://www.bibliaapologety.com

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (E. Havlová, Red.; Zesz. 5). (1995). Academia, Nakladatelství Akademie Věd České Republiky.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (A. Erhart, Red.; Zesz. 10). (2000). Academia, Nakladatelství Akademie Věd České Republiky.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (A. Erhart, Red.; Zesz. 11). (2002). Academia, Nakladatelství Akademie Věd České Republiky.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (A. Erhart, Red.; Zesz. 12). (2004). Academia, Nakladatelství Akademie Věd České Republiky.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (I. Janyšková, Red.; Zesz. 15). (2010). Tribun EU.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (I. Janyšková, Red.; Zesz. 18). (2016). Tribun EU.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (I. Janyšková, Red.; Zesz. 19). (2018). Tribun EU.

Greek to Hebrew dictionary of Septuagint words (GreekHebrew): For Bible-Discovery Bible study app. (b.d.). http://www.bible-discovery.com/dictionary-license-greekhebrew.php

Jurewicz, O. (2000). *Słownik grecko-polski* [SG-P_{JurI}] (T. 1). Wydawnictwo Szkolne PWN.

Jurewicz, O. (2000–2001). *Słownik grecko-polski* [SG-$P_{JurI–II}$] (T. 1–2). Wydawnictwo Szkolne PWN.

Jurewicz, O. (2001). *Słownik grecko-polski* [SG-P_{JurII}] (T. 2). Wydawnictwo Szkolne PWN.

Kata Biblon: Wiki Lexicon of the Greek New Testament. (b.d.). http://lexicon.katabiblon.com/

Kaufman, L., & Rousseeuw, P. J. (2009). *Finding groups in data: An introduction to cluster analysis*. John Wiley & Sons.

King James Version (1769) with Strongs Numbers and Morphology and CatchWords (KJV). (b.d.). https://www.stepbible.org/version.jsp?version=KJV

Kuśmirek, A. (Oprac. & Wstęp). (2009). *Hebrajsko-polski Stary Testament: Pisma: Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich i aramejskich* [H-PST]. Oficyna Wydawnicza „Vocatio".

MacRobert, C. M. (2018). Maksim Grek in linguistic context. W V. S. Tomelleri & I. V. Verner (Red.), *Latinitas in the Slavonic world: Nine case studies* (ss. 175–205). Peter Lang. https://doi.org/10.3726/b12285

Popowski, R. (1995). *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* [WSG-PNT]. Oficyna Wydawnicza „Vocatio".

Popowski, R. (2017). *Biblia Pierwszego Kościoła* [BPK]. Oficyna Wydawnicza „Vocatio".

Rahlfs, A. (Red.). (2006). *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes: Editio altera, guam recognovit et emendavit Robert Hanhard: Duo volumina in uno* [LXX]. Deutsche Bibelgesellschaft. https://pl.scribd.com/document/355377280/SEPTUAGINTA-SBL-pdf

Rousseeuw, P. J. (1987). Silhouettes: A graphical aid to the interpretation and validation of cluster analysis. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, *20*, 53–65. https://doi.org/10.1016/0377-0427(87)90125-7

Strong, J. (2015). *Grecko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego* [G-PSS] (A. Czwojdrak, Tłum.). Oficyna Wydawnicza „Vocatio".

Strong, J. (2017). *Hebrajsko-polski i aramejsko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów hebrajskich i aramejskich oraz kodami Baumgartnera* [H-PiA-PSS] (A. Czwojdrak, Tłum.). Oficyna Wydawnicza „Vocatio".

Szulc, A. (2000). *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psałterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku: Cz. 1. Zróżnicowanie leksykalne*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu.

Szulc, A. (2001). *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psałterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku: Cz. 2. Zróżnicowanie słowotwórcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2006). *Psałterz warszawskiego sbornika Boz. 86 wobec cerkiewnosłowiańskiej tradycji rękopiśmiennej: Leksyka i morfologia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2007). Dobór słownictwa a tzw. *harmonizacja* przekładu (na podstawie cerkiewnosłowiańskich tłumaczeń Księgi Psalmów). W J. Kamper-Warejko & I. Kaproń-Charzyńska (Red.), *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich* (ss. 153–161). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2016a). Leksykalna wariantywność psałterzowych redakcji cs.: Na przykładzie użyć (s)cs. ekwiwalentów gr. οἶκος, οἰκία, οἰκόπεδον, αὐλή, ἔπαυλις i βάρις. W M. Krajewska, J. Kulwicka-Kamińska, & A. Szulc (Red.), *Święte księgi judaizmu, chrześcijaństwa i islamu w słowiańskim kręgu kulturowym: Prace dedykowane Profesorowi Czesławowi Łapiczowi: T. 3. Słowiańscy chrześcijanie Wschodu i Zachodu: Język, dialekt, piśmiennictwo* (ss. 189–207). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2016b). O odpowiednikach greckich οἶκος, οἰκία i innych w tłumaczeniach odzwierciedlonych w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. W M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, & I. Kaproń-Charzyńska (Red.), *System, tekst, człowiek: Studia nad dawnymi i współczesnymi językami słowiańskimi* (ss. 127–145). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2018a). O odpowiednikach gr. ὁ ναός, ἡ ἐκκλησία, τό ἁγίασμα, τό ἁγιαστήριον, ἡ ἁγιωσύνη w psałterzowych redakcjach cerkiewnosłowiańskich. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *53*, 288–309. https://doi.org/10.11649/sfps.2018.018

Szulc, A. (2018b). O tłumaczeniach greckich σκήνωμα, σκηνή i innych odzwierciedlonych w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. *Slavia Meridionalis*, *18*, Article 1610. https://doi.org/10.11649/sm.1610

Szulc, A. (2021). O leksykalnej wariantywności cerkiewnosłowiańskich redakcji psałterzowych ciąg dalszy: Tłumaczenia gr. ἡ συναγωγή, τό συνέδριον i ἡ συστροφή. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *56*, Article 2001. https://doi.org/10.11649/sfps.2001

Szulc, A. (2022). „Oby mój język potrafił opiewać Twoje słowa" (Ps 119 [118],172) – z badań nad leksykalną wariantywnością psałterzowych redakcji cerkiewnosłowiańskich: O przekładzie gr. συνάγω, ἐπισυνάγω i συλλέγω. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *57*, Article 2269. https://doi.org/10.11649/sfps.2269

Szulc, A. (2023). „W udręce wołałem do Pana, a On mnie wysłuchał […]. Pan moim wspomożycielem" (Ps 118[117]:5–6). O leksykalnej wariantywności psałterzowych redakcji cerkiewnosłowiańskich: Na przykładzie tłumaczeń gr. ὁ ἀντιλή(μ)πτωρ, ἡ ἀντίλη(μ)ψις, ἡ βοήθεια, ὁ βοηθός, ἡ λύτρωσις, ὁ λυτρωτής, ῥυόμενος, ὁ ῥυστής, ὁ ὑπερασπισμός i ὁ ὑπερασπιστής: Ujęcie ilościowe. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *58*, Article 2863. https://doi.org/10.11649/sfps.2863

Thomson, F. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. W J. Krašovec (Red.), *The interpretation of the Bible: The international symposium in Slovenia* (ss. 605–920). Sheffield Academic Press.

Ward, J. H., Jr. (1963). Hierarchical grouping to optimize an objective function. *Journal of the American Statistical Association*, *58*, 236–244. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01621459.1963.10500845

Zanchi, C., & Naccarato, C. (2016). Multiple prefixation in Old Church Slavonic and Old Russian. W *Типология морфосинтаксических параметров: Материалы международной конференции „Типология морфосинтаксических параметров 2016"* (3. wyd., ss. 359–390). МГПУ.

Георгиев, В. И. (Red.). (1971). *Български етимологичен речник* (Т. 1). Издателство на Българската академия на науките.

Георгиев, В. И. (Red.). (1979). *Български етимологичен речник* (Т. 2). Издателство на Българската академия на науките.

Георгиев, В. И., & Дуриданов, И. (Red.). (1995). *Български етимологичен речник* (Т. 4). Академично издателство „Проф. Марин Дринов".

Гильтебрандт, П. А. (1993). *Справочный и объяснительный словарь к псалтири* (H. Keipert, Wstęp). Verlag Otto Sagner. https://doi.org/10.3726/b12761 (Oryginalna praca opublikowana 1898).

Дуриданов, И. (Red.). (1996). *Български етимологичен речник* (Т. 5). Академично издателство „Проф. Марин Дринов".

Журавлев, А. Ф. (Red.). (2011). *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд: Zesz. 37. (*otъgryzati(sę) – *otъpasti)*. Издательство „Наука".

Илчев, П. (2017). Единична и двойна поява на някои проклитични морфеми (предлози и представки) в старобългарски. W А. Тотоманова & Т. Славова (Red.), *Петър Илчев: Статии по палеославистика: По случай 90 години от рождението му* (ss. 164–168). Университетско издателство „Св. Климент Охридски".

Карачорова, И. (1989). Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на Псалтира. *Кирило-Методиевски студии*, *6*, 130–245.

Рачева, М., & Тодоров, Т. А. (Red.). (2002). *Български етимологичен речник* (Т. 6). Академично издателство „Проф. Марин Дринов".

Словарь старославянского языка (Т. 1–4). (2006). Санкт-Петербургский государственный университет. (Oryginalna praca opublikowana 1958–1983). http://gorazd.org/gulliver/?envLang=ru

Трубачев, О. Н. (Red.). (1983). *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд: Zesz. 9. (*jьz – *klenьje)*. Издательство „Наука".

Фасмер, М. (1986a). *Этимологический словарь русского языка: В четырех томах* (О. Н. Трубачев, Tłum.; 2. wyd., Т. 1). „Прогресс".

Фасмер, М. (1986b). *Этимологический словарь русского языка: В четырех томах* (О. Н. Трубачев, Tłum.; 2. wyd., Т. 2). „Прогресс".

Фасмер, М. (1987). *Этимологический словарь русского языка: В четырех томах* (О. Н. Трубачев, Tłum.; 2. wyd., Т. 3). „Прогресс".

Цейтлин, Р. М., Вечерка, Р., & Благова, Э. (Red.). (1994). *Старославянский словарь: По рукописям X–XI веков*. Русский язык.

Чешко, Е. В. (1981). Второе южнославянское влияние в редакции псалтырного текста на Руси (XIV–XV вв.). *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, *5*(4), 79–85.

Чешко, Е. В. (1982). Об афонской редакции славянского перевода Псалтыри в ее отношении к другим редакциям. W Е. И. Демина, Д. Иванова-Мирчева, А. Минчева, & Е. В. Чешко (Red.), *Язык и письменность среднеболгарского периода* (ss. 60–93). Издательство „Наука".

Чешко, Е. В. (1988). Кирилло-мефодиевский перевод Псалтыри и среднеболгарские правленые редакции: Структура слова и реляционные элементы. *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia*, *1*, 217–230.

(S)cs. psałterzowe teksty porównawcze

Altbauer, M. (1979). *Der älteste serbische Psalter*. Böhlau Verlag.

Mareš, F. V. (Red.). (1997). *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*. Verl. der Österreichischen Akad. der Wissenschaften.

[Psałterz metropolity Cypriana, XV w.]. (1989). W Е. В. Чешко, И. К. Бунина, В. А. Дыбо, О. А. Князевская, & Л. А. Науменко, *Норовская псалтырь: Среднеболгарская рукопись XIV века* (Cz. 1–2). Издательство Болгарской академии наук.

[Ruski psałterz rękopiśmienny, XIII w.]. (b.d.). Российская национальная библиотека (Sygnatura F.п.I.1). Санкт-Петербург.

Tarnanidis, I. (1988). *The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Hellenic Association for Slavic Studies.

Джурова, А. (1990). *Томичов псалтир* (Т. 1–2). Университетско изд-во „Климент Охридски".

Дуйчев, И. (1968). *Болонски псалтир: Български книжовен паметник от XIII век*. Издателство на Българската академия на науките.

Северьянов, С. (1954). *Синайская псалтырь: Глаголический памятник XI века*. Akademische Druck-u. Verlagsanstalt. (Oryginalna praca opublikowana 1922).

Чешко, Е. В., Бунина, И. К., Дыбо, В. А., Князевская, О. А., & Науменко, Л. А. (1989). *Норовская псалтырь: Среднеболгарская рукопись XIV века* (Cz. 1–2). Издательство Болгарской академии наук.

Bibliography (Transliteration)

Abramowiczówna, Z. (Ed.). (1960). *Słownik grecko-polski* [SG-P_{AbrII}] (Vol. 2). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Biblia Hebrajska wersja interlinearna. (n.d.). http://www.bibliaapologety.com

Cheshko, E. V. (1981). Vtoroe iuzhnoslavianskoe vliianie v redaktsii psaltyrnogo teksta na Rusi (XIV–XV vv.). *Palaeobulgarica/Starobŭlgaristika*, *5*(4), 79–85.

Cheshko, E. V. (1982). Ob afonskoĭ redaktsii slavianskogo perevoda Psaltyri v ee otnoshenii k drugim redaktsiiam. In E. I. Demina, D. Ivanova-Mircheva, A. Mincheva, & E. V. Cheshko (Eds.), *IAzyk i pis'mennost' srednebolgarskogo perioda* (pp. 60–93). Izdatel'stvo "Nauka".

Cheshko, E. V. (1988). Kirillo-mefodievskiĭ perevod Psaltyri i srednebolgarskie pravlenye redaktsii: Struktura slova i reliatsionnye ėlementy. *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia*, *1*, 217–230.

Duridanov, I. (Ed.). (1996). *Bŭlgarski etimologichen rechnik* (Vol. 5). Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (E. Havlová, Ed.; Pt. 5). (1995). Academia, Nakladatelství Akademie Věd České Republiky.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (A. Erhart, Ed.; Pt. 10). (2000). Academia, Nakladatelství Akademie Věd České Republiky.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (A. Erhart, Ed.; Pt. 11). (2002). Academia, Nakladatelství Akademie Věd České Republiky.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (A. Erhart, Ed.; Pt. 12). (2004). Academia, Nakladatelství Akademie Věd České Republiky.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (I. Janyšková, Ed.; Pt. 15). (2010). Tribun EU.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (I. Janyšková, Ed.; Pt. 18). (2016). Tribun EU.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (I. Janyšková, Ed.; Pt. 19). (2018). Tribun EU.

Fasmer, M. (1986a). *Ėtimologicheskiĭ slovar′ russkogo iazyka: V chetyrekh tomakh* (O. N. Trubachev, Trans.; 2nd ed., Vol. 1). "Progress".

Fasmer, M. (1986b). *Ėtimologicheskiĭ slovar′ russkogo iazyka: V chetyrekh tomakh* (O. N. Trubachev, Trans.; 2nd ed., Vol. 2). "Progress".

Fasmer, M. (1987). *Ėtimologicheskiĭ slovar′ russkogo iazyka: V chetyrekh tomakh* (O. N. Trubachev, Trans.; 2nd ed., Vol. 3). "Progress".

Georgiev, V. I. (Ed.). (1971). *Bŭlgarski etimologichen rechnik* (Vol. 1). Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.

Georgiev, V. I. (Ed.). (1979). *Bŭlgarski etimologichen rechnik* (Vol. 2). Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.

Georgiev, V. I., & Duridanov, I. (Eds.). (1995). *Bŭlgarski etimologichen rechnik* (Vol. 4). Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

Gil′tebrandt, P. A. (1993). *Spravochnyĭ i ob″iasnitel′nyĭ slovar′ k psaltiri* (H. Keipert, Introduction). Verlag Otto Sagner. https://doi.org/10.3726/b12761 (Original work published 1898).

Greek to Hebrew dictionary of Septuagint words (GreekHebrew): For Bible-Discovery Bible study app. (n.d.). http://www.bible-discovery.com/dictionary-license-greekhebrew.php

Ilchev, P. (2017). Edinichna i dvoĭna poiava na niakoi proklitichni morfemi (predlozi i predstavki) v starobŭlgarski. In A. Totomanova & T. Slavova (Eds.), *Petŭr Ilchev: Statii po paleoslavistika: Po sluchaĭ 90 godini ot rozhdenieto mu* (pp. 164–168). Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Okhridski".

Jurewicz, O. (2000). *Słownik grecko-polski* [SG-P_{JurI}] (Vol. 1). Wydawnictwo Szkolne PWN.

Jurewicz, O. (2000–2001). *Słownik grecko-polski* [SG-$P_{JurI–II}$] (Vols. 1–2). Wydawnictwo Szkolne PWN.

Jurewicz, O. (2001). *Słownik grecko-polski* [SG-P_{JurII}] (Vol. 2). Wydawnictwo Szkolne PWN.

Karachorova, I. (1989). Kŭm vŭprosa za Kirilo-Metodieviia starobŭlgarski prevod na Psaltira. *Kirilo-Metodievski studii*, *6*, 130–245.

Kata Biblon: Wiki Lexicon of the Greek New Testament. (n.d.). http://lexicon.katabiblon.com/

Kaufman, L., & Rousseeuw, P. J. (2009). *Finding groups in data: An introduction to cluster analysis*. John Wiley & Sons.

King James Version (1769) with Strongs Numbers and Morphology and CatchWords (KJV). (n.d.). https://www.stepbible.org/version.jsp?version=KJV

Kuśmirek, A. (Ed. & Introduction). (2009). *Hebrajsko-polski Stary Testament: Pisma: Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich i aramejskich* [H-PST]. Oficyna Wydawnicza "Vocatio".

MacRobert, C. M. (2018). Maksim Grek in linguistic context. In V. S. Tomelleri & I. V. Verner (Eds.), *Latinitas in the Slavonic world: Nine case studies* (pp. 175–205). Peter Lang. https://doi.org/10.3726/b12285

Popowski, R. (1995). *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* [WSG-PNT]. Oficyna Wydawnicza "Vocatio".

Popowski, R. (2017). *Biblia Pierwszego Kościoła* [BPK]. Oficyna Wydawnicza "Vocatio".

Racheva, M., & Todorov, T. A. (Eds.). (2002). *Bŭlgarski etimologichen rechnik* (Vol. 6). Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

Rahlfs, A. (Ed.). (2006). *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes: Editio altera, guam recognovit et emendavit Robert Hanhard: Duo volumina in uno* [LXX]. Deutsche Bibelgesellschaft. https://pl.scribd.com/document/355377280/SEPTUAGINTA-SBL-pdf

Rousseeuw, P. J. (1987). Silhouettes: A graphical aid to the interpretation and validation of cluster analysis. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, *20*, 53–65. https://doi.org/10.1016/0377-0427(87)90125-7

Slovar' staroslavianskogo iazyka (Vols. 1–4). (2006). Sankt-Peterburgskiĭ gosudarstvennyĭ universitet. http://gorazd.org/gulliver/?envLang=ru (Original work published 1958–1983).

Strong, J. (2015). *Grecko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego* [G-PSS] (A. Czwojdrak, Trans.). Oficyna Wydawnicza "Vocatio".

Strong, J. (2017). *Hebrajsko-polski i aramejsko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów hebrajskich i aramejskich oraz kodami Baumgartnera* [H-PiA-PSS] (A. Czwojdrak, Trans.). Oficyna Wydawnicza "Vocatio".

Szulc, A. (2000). *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psałterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku: Pt. 1. Zróżnicowanie leksykalne*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu.

Szulc, A. (2001). *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psałterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku: Pt. 2. Zróżnicowanie słowotwórcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2006). *Psałterz warszawskiego sbornika Boz. 86 wobec cerkiewnosłowiańskiej tradycji rękopiśmiennej: Leksyka i morfologia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2007). Dobór słownictwa a tzw. *harmonizacja* przekładu (na podstawie cerkiewnosłowiańskich tłumaczeń Księgi Psalmów). In J. Kamper-Warejko & I. Kaproń-Charzyńska (Eds.), *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich* (pp. 153–161). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2016a). Leksykalna wariantywność psałterzowych redakcji cs.: Na przykładzie użyć (s)cs. ekwiwalentów gr. oikos, oikia, oikopedon, aulē, epaulis i baris. In M. Krajewska, J. Kulwicka-Kamińska, & A. Szulc (Eds.), *Święte księgi judaizmu, chrześcijaństwa i islamu w słowiańskim kręgu kulturowym: Prace dedykowane Profesorowi Czesławowi Łapiczowi: Vol. 3. Słowiańscy chrześcijanie Wschodu i Zachodu: Język, dialekt, piśmiennictwo* (pp. 189–207). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2016b). O odpowiednikach greckich oikos, oikia i innych w tłumaczeniach odzwierciedlonych w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. In M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, & I. Kaproń-Charzyńska (Eds.), *System, tekst, człowiek: Studia nad dawnymi i współczesnymi językami słowiańskimi* (pp. 127–145). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Szulc, A. (2018a). O odpowiednikach gr. ho naos, hē ekklēsia, to hagiasma, to hagiastērion, hē hagiōsynē w psałterzowych redakcjach cerkiewnosłowiańskich. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *53*, 288–309. https://doi.org/10.11649/sfps.2018.018

Szulc, A. (2018b). O tłumaczeniach greckich skēnōma, skēnē i innych odzwierciedlonych w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. *Slavia Meridionalis*, *18*, Article 1610. https://doi.org/10.11649/sm.1610

Szulc, A. (2021). O leksykalnej wariantywności cerkiewnosłowiańskich redakcji psałterzowych ciąg dalszy: Tłumaczenia gr. hē synagōgē, to synedrion i hē systrophē. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *56*, Article 2001. https://doi.org/10.11649/sfps.2001

Szulc, A. (2022). "Oby mój język potrafił opiewać Twoje słowa" (Ps 119 [118],172) – z badań nad leksykalną wariantywnością psałterzowych redakcji cerkiewnosłowiańskich: O przekładzie gr. synagō, episynagō i syllegō. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *57*, Article 2269. https://doi.org/10.11649/sfps.2269

Szulc, A. (2023). "W udręce wołałem do Pana, a On mnie wysłuchał […]. Pan moim wspomożycielem" (Ps 118[117]:5–6). O leksykalnej wariantywności psałterzowych redakcji cerkiewnosłowiańskich: Na przykładzie tłumaczeń gr. ho antilē(m)ptōr, hē antilē(m)psis, hē boētheia, ho boēthos, hē lytrōsis, ho lytrōtēs, hryomenos, ho hrystēs, ho hyperaspismos i ho hyperaspistēs: Ujęcie ilościowe. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *58*, Article 2863. https://doi.org/10.11649/sfps.2863

Thomson, F. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. In J. Krašovec (Ed.), *The interpretation of the Bible: The international symposium in Slovenia* (pp. 605–920). Sheffield Academic Press.

Trubachev, O. N. (Ed.). (1983). *Ėtimologicheskiĭ slovar′ slavianskikh iazykov: Praslavianskiĭ leksicheskiĭ fond: Pt. 9.* (*jьz – *klenьje). Izdatel′stvo "Nauka".

TSeĭtlin, R. M., Vecherka, R., & Blagova, Ė. (Eds.). (1994). *Staroslavianskiĭ slovar′: Po rukopisiam X–XI vekov.* Russkiĭ iazyk.

Ward, J. H., Jr. (1963). Hierarchical grouping to optimize an objective function. *Journal of the American Statistical Association*, *58*, 236–244. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01621459.1963.10500845

Zanchi, C., & Naccarato, C. (2016). Multiple prefixation in Old Church Slavonic and Old Russian. In *Tipologiia morfosintaksicheskikh parametrov: Materialy mezhdunarodnoĭ konferentsii "Tipologiia morfosintaksicheskikh parametrov 2016"* (3rd ed., pp. 359–390). MGPU.

Zhuravlev, A. F. (Ed.). (2011). *Ėtimologicheskiĭ slovar′ slavianskikh iazykov: Praslavianskiĭ leksicheskiĭ fond: Pt. 37. (*otъgryzati(sę) – *otъpasti).* Izdatel′stvo "Nauka".

List of Contrasted (Old) Church Slavonic Psalters

Altbauer, M. (1979). *Der älteste serbische Psalter.* Böhlau Verlag.

Cheshko, E. V., Bunina, I. K., Dybo, V. A., Kniazevskaia, O. A., & Naumenko, L. A. (1989). *Norovskaia psaltyr′: Srednebolgarskaia rukopis′ XIV veka* (Pt. 1–2). Izdatel′stvo Bolgarskoĭ akademii nauk.

Duĭchev, I. (1968). *Bolonski psaltir: Bŭlgarski knizhoven pametnik ot XIII vek*. Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.

Dzhurova, A. (1990). *Tomichov psaltir* (Vols. 1–2). Universitetsko izd-vo "Kliment Okhridski".

Mareš, F. V. (Ed.). (1997). *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N).* Verl. der Österreichischen Akad. der Wissenschaften.

[Psałterz metropolity Cypriana, XV w.]. (1989). In E. V. Cheshko, I. K. Bunina, V. A. Dybo, O. A. Kniazevskaia, & L. A. Naumenko, Norovskaia psaltyr′: Srednebolgarskaia rukopis′ XIV veka (Pt. 1–2). Izdatel′stvo Bolgarskoĭ akademii nauk.

[Ruski psałterz rękopiśmienny, XIII w.]. (n.d.). Rossiĭskaia natsional′naia biblioteka (Reference no. F.p.I.1), Sankt-Peterburg.

Sever′ianov, S. (1954). *Sinaĭskaia psaltyr′: Glagolicheskiĭ pamiatnik XI veka*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. (Original work published 1922).

Tarnanidis, I. (1988). *The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Hellenic Association for Slavic Studies.

"I called upon the Lord in distress: the Lord answered me, and set me in a large place. […] Thou hast thrust sore at me that I might fall: but the Lord helped me" (Ps 118[117]:5.13). On the Lexical Variation of Church Slavonic Psalter Redactions. The Case of Translations of the Greek ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω, ὑπερασπίζω. A Quantitative Approach

Summary

This article, another one in a series of studies dealing with the lexical variation of Church Slavonic Psalter redactions, continues previous investigations of vocabulary used by man to address God as his protector, helper, saviour, etc. The paper analyses the use of (Old) Church Slavonic equivalents of such Greek verbs (connected with the nouns / substantive participles ἀντιλή(μ)πτωρ, ἀντίλη(μ)ψις, βοήθεια, βοηθός, λύτρωσις, λυτρωτής, ῥυόμενος, ῥυστής, ὑπερασπισμός and ὑπερασπιστής) as ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω, ὑπερασπίζω. It also points out the Hebrew equivalents of the Greek and (O)CS words in focus. The study concentrates on the quantitative aspect

of the use of the vocabulary under discussion, with qualitative issues (source, context, semantics, word-formation, etc.) remaining in the background.

„W udręce wołałem do Pana, a On mnie wysłuchał i wyprowadził na szeroką przestrzeń […]. Pchnięto mnie, o mało nie upadłem, lecz Pan mnie podtrzymał…" (Ps 118[117]:5.13). O leksykalnej wariantywności psałterzowych redakcji cerkiewnosłowiańskich. Na przykładzie tłumaczeń gr. ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω, ὑπερασπίζω. Ujęcie ilościowe

Streszczenie

Niniejszy artykuł, kolejny w cyklu opracowań dotyczących leksykalnej wariantywności psałterzowych redakcji cs., jest przedłużeniem wcześniejszego opracowania traktującego o słownictwie, którym człowiek zwraca się do Boga jako swego protektora, pomocnika, wybawiciela etc. Analizie poddaje się użycia (s)cs. ekwiwalentów takich – związanych z gr. rzeczownikami / substantywizowanymi imiesłowami: ἀντιλή(μ)πτωρ, ἀντίλη(μ)ψις, βοήθεια, βοηθός, λύτρωσις, λυτρωτής, ῥυόμενος, ῥυστής, ὑπερασπισμός i ὑπερασπιστής – czasowników jak: ἀντιλαμβάνω, συναντιλαμβάνομαι, βοηθέω, λυτρόω, ἐρύω, ὑπερασπίζω. Ponadto wskazuje się na hebrajskie odpowiedniki badanych słów greckich i (s)cs. Uwagę koncentruje się na aspekcie ilościowym użyć badanego słownictwa, kwestie jakościowe (źródło, kontekst, semantyka, słowotwórstwo etc.) przesuwając na plan dalszy.

Keywords: lexical variation; (Old) Church Slavonic and Greek/Hebrew equivalents of verbs; Church Slavonic redactions of the Book of Psalms; comparative quantitative analysis

Słowa kluczowe: wariantywność leksykalna; czasownikowe ekwiwalenty (staro-)cerkiewnosłowiańsko-greckie/hebrajskie; cerkiewnosłowiańskie redakcje Księgi Psalmów; porównawcza analiza ilościowa

Arleta Szulc, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Toruń, Poland
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1613-2895
Correspondence: letty@umk.pl

The preparation of this article was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2023-08-28; Accepted: 2024-04-12; Published: 2024-12-31